

Проф. д-р ик. н. Венец Цонев

ПРОБЛЕМИ НА СЕЛСКОСТОПАНСКОТО ПРЕБРОЯВАНЕ ПРЕЗ 2003 Г. ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ДАНЪКОПЛАТЕЦА

Обсъдени са усилията на Министерството на земеделието и горите да създаде условия за адекватно планиране на предстоящото селскостопанско преброяване през 2003 г. Проведеното за тази цел анкетно изследване обаче се оказва неуспешно.

Разгледани са също условията и мерките, които могат да направят все пак успешно преброяването.

JEL: C42; C81

През 2003 г. в страната ни ще се проведе пълно селскостопанско преброяване. В подготвената "Обяснителна записка към проекта за закон за преброяване на земеделските стопанства в България през 2003 година" се пояснява:

"Нуждата от обективна, последователна и сравнима информация за структурата на земеделските стопанства във всяка от петнадесетте страни-членки на Европейския съюз (ЕС) е наложила в статистическата им практика да се провеждат пълни селскостопански преброявания на всеки десет години и извадкови анкети за структурата на земеделските стопанства на всеки две години. С получаване на сравними резултати между отделните страни-членки и провеждане на обща селскостопанска политика в ЕС Европейското законодателство е постановило чрез Правилник 571/88ЕИО на Съвета и Директива 85/377/ЕИО на Европейската комисия единна законова уредба при производството на статистически данни за определяне структурата на земеделските стопанства в Общността.

...В този смисъл Европейската комисия (Генерална дирекция "ЕВРОСТАТ") препоръча на страните-кандидатки да проведат селскостопанско преброяване в периода 2002-2004 г., за да може да се получи пълна картина на земеделието в Европа – брой и размер на земеделските стопанства и тяхната технико-икономическа насоченост. Съгласно тези препоръки и с оглед на настоящите преговори на България за присъединяване към ЕС отдел "Агростатистика" в Министерството на земеделието и горите (МЗГ) планира провеждане на пълно селскостопанско преброяване в страната през 2003 г. Преброяването ще се проведе съгласно консолидирана версия на Регламент 571/88 и последвалите изменения относно организирането на европейски анкети за определяне на структурата на земеделските стопанства."

Това селскостопанско преброяване и изобщо всички наблюдения, които МЗГ проведе през последните години, са подпомагани от програмата ФАР на Европейския съюз. Ето защо преброяването ще се намира под

режима на практиката на споменатия Правилник на ЕС: “разходите на страните-членки на Общността да бъдат сведени до минимум; надеждна информация да се получава само на разумна цена, и по-конкретно - да се ограничават максимално разходите за труд при преброяванията и анкетите.”

За тази цел посоченият и други документи на законодателството на ЕС вменяват в задължение на ангажираните ведомства да си взаимодействат, а това в случая са: органите на Министерството на земеделието и горите, Националният статистически институт, консултантската организация от тип joint venture “ЛАНДСИС”, с поръчение от Европейския център за статистика (ЕВРОСТАТ) да ръководи процеса на интеграцията на българската земеделска статистика, Световната организация по земеделие и прехрана (FAO) и накрая, но не на последно място по значение, българската научна експертиза.

Подготвителната работа по селскостопанското преброяване за 2003 г. започна още през 1996-1997 г. със срещи на представители на “ЛАНДСИС” с ръководствата на Националния статистически институт и тогавашното Министерство на земеделието, горите и аграрната реформа (МЗГАР). Още през 1998 г. беше осъществено и първото статистическо мероприятие от европейски тип – “Наблюдение на заетостта и използването на територията на България” с използването на *сателитни* снимки. За по-нататъшното усвояване на доводите в тази статия е важно читателят да има представа за особеностите на това наблюдение.

Върху географска карта на страната в мащаб 1:50 000 се нанася на равномерни разстояния мрежа с 3129 пресечни точки, около всяка от които се построява квадратен сегмент (със страна 2.8 см), съответстващ на около 2 кв. км реална земна повърхност. За всеки сегмент се изготвя карта и сателитна снимка в увеличен мащаб (1:10 000), картата и снимката се налагат една върху друга и върху тях се нанася отново мрежа от 36 пресечни точки. Това са точките, които наблюдател идентифицира наместо върху земната повърхнина; после установява какъв вид е земеползването под точката (например вид земеделска култура – общо номенклатура от 99 вида възможни ползвания) и след като в Центъра пресметнат относителния дял на точките от определен вид, се вижда какъв дял от общата територия на страната (111 000 кв. км) е заета с този вид ползване.¹

Това е постоянна мрежа от териториални точки, фиксирана за *многогодишно ползване*, която Министерството на земеделието и горите съвместно с консултантската фирма сметнаха за достатъчно подходяща основа като източник на *представителна извадка* всеки път, когато се

¹ Описаният подход може да се намери представен по-пълно в Използването на територията в България през 1998 г. Резултати и анализи. МЗГАР-БАНСИК, 1999, N 1.

наложи да се интервюират земеделски стопани по някаква програма. Идеята е да се избира необходим процент точки и в зависимост от това върху чий парцел е попаднала съответна точка, да се издирва за разпитване нейният собственик (стопанин). По принцип тази идея е напълно осъществима. Какъв обаче е проблемът?

Елементарно е да се забележи, че подобен подход за намиране на стопани за интервюиране *няма да доведе* до представителна за страната извадка. Причината е в това, че стопанисващите повече земя стопани ще имат по-голям шанс да “приютят” на своя територия съответна точка, те ще бъдат свръхпредставени в извадката; средните и дребните в посочения смисъл стопани ще бъдат съответно недопредставени, а стопанствата, които практически не използват земеделска земя, например някои птицеферми и свиневъдни стопанства, изобщо няма да имат шанс за интервюиране. Така картината на разпределението на стопанствата в страната по размер на земята, както и по други значими признаци, ще бъде съответно *изкривена*.

Ето защо още в процеса на подготовката на първата по рода си *Анкетата за структурата на земеделските стопанства в България* (стопанска 1999/2000 г.) от страниците на сп. “Статистика” на проектантите беше обърнато внимание, че “шансът на даден собственик (стопанин) да попадне в извадката за интервюиране ще бъде пропорционален на притежаваната (стопанисваната) от него земя. А това ще поражда тенденция в извадката да попадат непропорционално много на брой големи по размер на стопанисваната земя стопанства.” Посочено беше също, че “подходът ще води до собственика на точката вместо до нейния стопанин, обстоятелство, което ще прави много трудно и скъпо издирването на съответните стопани, особено тогава, когато стопанинът не живее сред стопанисваната от него земя или в близост до нея”.²

През ноември 2000 г. споменатата анкета беше проведена според първоначалния замисъл на проектантите.

През следващата година обаче трябваше да бъдат отчетени опитът и резултатите от нея. В обнародвания отчет, може да се прочете вече следното:³

² Вж. Дискуссионни проблеми на българската селскостопанска статистика през погледа на данъкоплатеца. - Статистика, 2000, N 1-2, с. 105.

Необяснимо защо, но е факт – тази забележка предизвика възражение: “Ще бъде погрешно да се смята, както изглежда прави проф. Цонев, че по-голямата вероятност едно стопанство да попадне в извадката ще породи нарастване на броя на големите стопанства в извадката” (*Георгиева, Н., Ж.-К. Поршие, К. Ге.* Пак там, с. 111). Ние, от своя страна, позволявайки си да бъдем настойчиви, отново категорично подчертахме, че картината на разпределението на стопанствата в страната ще бъде тотално изкривена от извадката и няма да има нищо общо с реалността (вж. Статистика, 2000, N 3, с. 100).

³ Вж. МЗГ. Резултати анализи. 2001, N 14, с. 2.

“Теглото на точките с постоянно затревени площи беше намалено наполовина, тъй като при тях осъществяването на връзка между точката и съответното земеделско стопанство е изключително трудно. ... Според базата на използваната извадка вероятността дадено стопанство да попадне в извадката е пропорционална на използваната от него земеделска площ (именно! - б.а., В. Ц.) ... Вероятността животновъдите без земя (големи свиневъдни и птицевъдни стопанства) да попаднат в извадката е равна на нула. По-големите от тях бяха включени в извадката на базата на административни данни, получени по области.”

Тук авторите ни съобщават, че към извадката са добавяни стопанства, които не са попаднали там легитимно (на основание на съответна притежавана от тях точка!). Още по-нататък се казва:

“Най-дребните стопанства имат на практика по-малка вероятност да попаднат в извадката от тази, която се определя на теория.” (Какво искат да ни кажат думите “им се определя на теория”, остава неразбираемо).

Проектантите на анкетата, в стремежа си да я спасят по някакъв начин, решават да проведат допълнително наблюдение, с резултатите от което да се “попълни” (кавичките мои, В. Ц.) извадката от структурната анкета със стопанства от преброяване на “малките животновъди в 1348 градове и села на страната”.⁴ Какво означава направеното? Означава между другото от финансова гледна точка, че освен предвидените по план разходи за анкетата в размер на 303 хил. екю (приблизително същата сума в долари), от които 67 хил. за труда на съветниците за сметка на европейския данъкоплатец,⁵ да се похарчат (вече за сметка на българския данъкоплатец) допълнителни средства за изправяне представителността на анкетата – с преброяване на стопанства в още една четвърт от населените места в страната. Отделно открит остава въпросът как така се коригира представителността на една извадкова анкета с резултатите от друга извадкова анкета.

По замисъл отчетът трябваше да огласи каква е картината на разпределението на земеделските стопанства в България по размер на използваната земеделска площ. Нали съгласно обявените цели на анкетата една от приоритетните ѝ задачи беше да достави именно такава информация за нуждите на проектантската работа по подготовката на преброяването през 2003 г.⁶

⁴ Пак там, с. 2.

⁵ Plan de développement de la statistique agricole en Bulgarie – Présentation générale, EUROSTAT-SCEES, novembre 1998. Този план с финансовото му осигуряване е огласен в български превод и от МЗГ през 1998 г.

⁶ За приоритетността на това намерение вж. отбелязаното в “Инструкция за провеждането на статистическо наблюдение за структурата на земеделските стопанства в България”. Отдел “Агростатистика”, МЗГ, 1999, с. 3.

Съответна таблица, публикувана в отчета, обаче *няма*. Все пак сме улеснени от информацията, която предлага в тази насока проведената през предходната година анкета за “Добивите от основни селскостопански култури”, извършена, както вече отбелязахме, също на базата на “точковия” избор. Същевременно читателят ще може да се запознае въз основа на каква представителност се оценяват от МЗГ *добивите* от основни селскостопански култури в България. Та в отчетната публикация за тази именно анкета⁷ е поместена графика, от която с просто око се отчита, че около 41% от стопанствата в извадката са обявили, че разполагат с “орна земя” от 1000 и повече дка, което означава, че ако наложим този процент върху общия брой на земеделските стопанства в страната, около 1 700 000 към годината на анкетата, само тези стопанства (или $41\% \times 1\,700\,000 = 697\,000$ стопанства) са обработвали площ, повече от 6 пъти по-голяма от общата територия на страната ни!

Друга приоритетна задача на Анкетата за структурата на земеделските стопанства в България според цитираната “Инструкция...” е: “да се провери приложимостта на анкета чрез интервю на базата на извадка от земеделски стопанства по отношение на качество и вероятност на отговорите, отказване от отговор, максимална продължителност на интервюто и т.н.” Несъмнено важна задача, осмисляща по принцип анкетата в контекста на подготовката на пълното преброяване през 2003 г.!

Проектантите на предстоящото пълно селскостопанско преброяване не биха могли да се възползват от проведената за целта анкета, защото в многократно цитираната вече отчетна публикация няма данни и по този въпрос. Научаваме, че средният размер на използваната земя от стопанствата на “физически лица” (това са стопанствата на масата обикновени стопани - б.а., В. Ц.), попаднали директно в извадката по “точковия” метод, се е оказал 62 дка. Излиза, че анкетата е отговорила на това как ще се отнесат към задаваните им въпроси стопани в една страна, експлоатиращи средно по десет пъти повече земя, отколкото използва обикновеният български стопанин. (Последният използва земеделска площ от около 6 до 7 дка!)

Ако вземем предвид описаното дотук, възможно ли е предстоящото преброяване да протече така, както авторите на “Plan de développement de la statistique agricole...” биха желали: “Разходите за провеждане на анкетни и пълни преброявания в България да бъдат определено по-малки, изчислими, като в същото време качеството им да бъде гарантирано”⁸

Все пак според нас това е възможно – при условие, че бъдат използвани разумно някои предпоставки и се изпълнят някои допълнителни изисквания.

⁷ МЗГ. Резултати и анализи. 1999, N 5, с. 3.

⁸ Plan de développement de la statistique agricole en Bulgarie..., p. 17.

1. Добре е, че през 2001 г. Националният статистически институт предвидливо включи в програмата за общото преброяване на населението допълнителна програма – за преброяване на домакинствата, упражняващи селскостопанска дейност. Благодарение на нея подготовката на пълното селскостопанско преброяване разполага сега с достатъчно точна информация за броя на земеделските стопани-физически лица - около 1 500 000 - бройка, която анкетата с всичките “попълнения” оцени на само 755 300.⁹

2. Едва преброяването на НСИ дава възможност да се оцени какъв е броят на стопанствата, които биха попаднали в обекта на пълното преброяване при различни варианти на *прагове*, които стопанството трябва да преодолее, за да стане обект на преброяване. Ще припомним, че тази възможност беше предвидена като задача на анкетата, но тя не можа да я реализира. Въз основа на информацията от допълнителната програма сега знаем, че при всякакъв разумно зададен праг в обсега на преброяването ще попаднат все пак стотици хиляди стопанства.

3. При всеки вариант на зададен праг преброителят ще трябва да влезе в дворното място на *всяко* домакинство. Още при започване на срещата със стопанина анкетаторът ще трябва да попълни уведен лист-справка, даваща му възможност да реши преминава ли стопанството критичния праг, например 5 дка използвана земеделска площ, *или* 1 крава (биволица), *или* 2 говеда (биволи), *или* 5 свине (овце), *или* 50 кокошки и т.н. според критериите, и да получи утвърдителен отговор на поне един от тях, за да продължи разпита с повече детайли относно заета земя с конкретни видове култури и гледани домашни животни по брой, вид и категория.

4. Изпълнимостта на третата категория въпроси – тази за напояването, използваната техника и най-вече за вложения собствен и наемен труд в седмици и часове през стопанската година (ако тези въпроси останат в анкетната карта!) ще трябва да се проиграе експериментално преди преброяването. Средните и дребните стопани у нас като правило не водят текущи записвания през стопанската година и стопанинът ще трябва да бъде подпомогнат от анкетатора, докато си събере, така да се каже, мислите и отговори що-годе автентично на въпроси за вложения труд. Експериментът вероятно ще покаже, че е целесъобразно разпитът по тези въпроси да се ограничи само до всеки десети от стопаните. Разбира се, това решение повдига въпрос за размера на стохастичната грешка, която ще се внесе в резултатите от

⁹ Вж. МГЗ. Резултати и анализи. 2001, №14, с. 1.

Лансираното напоследък обяснение за този катастрофален недоотчет в смисъл, че се дължи на различие в дефиницията на “земеделско стопанство”, е неубедително, защото никъде в документите на анкетата не се споменава, че обект на наблюдението са стопанства с повече от 1 дка стопанисвана земя.

преброяването, но това според нас е далеч по-малък проблем, отколкото грешката на регистрацията, която би се внесла, ако разпитът по тези въпроси протече повърхностно. Професионалната ни памет не бива да бъде къса: набързо събрани отговори е трябвало да бъдат бракувани изцяло от преброяването на земеделските стопанства през 1926 г., после от това през 1934 г.¹⁰ И не много отдавна записвания по такива признаци от извадково изучаване са били премахнати през 1997 г.¹¹

5. Истинският проблем на сътрудниците на Министерството на земеделието и горите и на преброителите ще бъде постигането на задоволителна пълнота на обхвата и достатъчна точност на регистрацията. *От лица, които досега не са провели нито едно преброяване от такъв мащаб, ще се очакват професионални умения.* Ето защо е наложително да се осигури участие в преброяването на сътрудниците на НСИ в много по-голяма степен, отколкото предвижда отдел "Агростатистика" към МЗГ. Сега е предвидено Националният статистически институт просто да предостави на разположение на споменатия отдел "поименна информация" от преброителната карта на земеделските стопанства към 1 март 2001 г. и нищо друго!

6. Ще бъде императивно необходимо МЗГ да използва основно *мрежата от преброителни участъци* на НСИ. Министерството на земеделието и горите е заинтересувано не по-малко от НСИ да се изгради и поддържа "Национален регистър на териториални единици – преброителни участъци" с очертани скици и паспорт. Тогава на Министерството не биха били необходими никакви "точкови извадки", освен когато те са наистина адекватни. Когато трябва да интервюират стопани, както в случая с "дребните животновъди", отдел "Агростатистика" при МЗГ и неговите преброители ще могат да стъпят върху извадка от именно такива участъци, а не върху изключително скъпа извадка от цели градове и села, както са постъпили в разгледания вече случай. Въпросът отново опира до взаимодействие с НСИ, евентуално финансирано от фонда САПАРД.¹²

7. Резултатите от всички извадкови анкети, които МЗГ ще предоставя в бъдеще на този център, ще трябва да бъдат защитени не само с указания как са проведени анкетите, но и с информация за стохастичната (извадковата) точност на представяните оценки (т.нар. "коефициенти на вариация" на оценките). В най-ново време обявена

¹⁰ Стефанов, Ив. Земеделската статистика в България, методологична студия. С., 1938, с. 54, 102-103.

¹¹ Вж. Bass, R. T., M. R. Pallesen, A. Stoykov & M. Dimitrova. Design and evaluation of sample surveys for agricultural statistics in Bulgaria. - Statistics in Transition. Warsaw., Vol. 3, N 1, 1997, p. 137.

¹² За участие на фонда САПАРД в този смисъл споменава Н. Николова (Статистика, 1999, N 5, с. 77).

политика на ЕВРОСТАТ е да изисква такъв вид информация от страните-членки. Страните-кандидатки също вече са притискани в това отношение. От своя страна именно НСИ разполага с международно коментирана близо 80-годишна традиция в изчисляване размера на стохастичната грешка на оценки, както и в проектиране на извадки с предварително зададен приемлив размер на грешката. За съжаление институционализирането на тази традиция под формата на щатно структурно звено в системата на НСИ се бави – вероятно пак поради липсата на бюджет.

8. *Основен проблем* за Министерството на земеделието и горите си остава обаче споменатият втори източник на некачественост на резултатите от селскостопански преброявания и анкети - непълнотата на обхвата и грешката при регистрацията. В България многократно са провеждани пълни селскостопански преброявания и всеки път на потребителите на обнародваните данни е предоставяна грижата да проверяват, ако изпитват съмнения! В наши дни обаче информацията, която ще се произвежда от селскостопанската статистика, се превръща все повече в *разчетна база* за уреждане на правата и задълженията между страните и Центъра и страните помежду им. Голословни уверения, че това, което се представя като информация, е достатъчно автентично, няма да могат да бъдат уважавани – да заменят реални гаранции и възможности за контрол върху процедурата и строгостта на изпълнението.¹³ Ще се следи също дали съответната страна провежда *мерки за повишаване качеството* на представяната информация, специално за обема, вида и остоковяването на *земеделската* продукция.

Във връзка с разпределението на правата и задълженията в Европейския съюз и с участието на България в него остава все така открит въпросът дали беше разумно да се предостави именно на Министерството на земеделието и горите задачата да произвежда данните, на които ще се позовава в пледоариите си за участие във фондовете, защото в последна сметка и това засяга данъкоплатците.

16.IX.2002 г.

¹³ Програма на ЕВРОСТАТ за качеството на статистиката в страните кандидатки (вж. Статистика, 2002, N 3, с.71).